

	ECONOMIES' HORIZONS Економічні горизонти DOI: doi.org/10.31499/2616-5236 Homepage: http://eh.udpu.edu.ua		ISSN 2522-9273 (print) 2616-5236 (online)
---	--	---	--

UDC: 338.48-6:364-322]:316.4.063.3-054.73]:355.48(470+571:477)"2014/..."(045)

DOI: [10.31499/2616-5236.1\(23\).2023.273362](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(23).2023.273362)

Iryna Kyryliuk, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Ph D in Economics, Associate Professor of the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business

Liudmyla Chvertko, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Ph D in Economics, Associate Professor of the Department of Finance and Innovation Management

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ
VOLUNTEER TOURISM AS A TOOL FOR SOCIAL INTEGRATION OF FORCEDLY DISPLACED PERSONS DURING THE RUSSIAN MILITARY INVASION

Анотація. Метою дослідження є обґрунтування значення та особливостей волонтерського туризму для соціальної інтеграції вимушено переміщених осіб під час російського воєнного вторгнення. В статті доведено, що виклики, пов'язані з російською збройною агресією проти України, обумовили необхідність прийняття ефективних рішень, спрямованих на соціальну адаптацію й інтеграцію в суспільне життя осіб, які для уникнення негативних наслідків війни та тимчасової окупації змушені були покинути своє місце проживання та знайшли тимчасовий притулок в інших регіонах країни. Встановлено, що важливим інструментом для соціальної інтеграції цієї категорії населення є волонтерський туризм. Налагодження та створення здорового соціально-психологічного клімату через активну невимушену комунікативну діяльність під час туристичних активностей сприяє психоемоційному розвантаженню вимушених переселенців, формуванню позитивного настрою, двосторонній задоволеності процесом пізнання.

Abstract. The purpose of the study is to substantiate the significance and features of volunteer tourism for the social integration of forcibly displaced persons during the russian military invasion. The article proves that the challenges associated with the russian armed aggression against Ukraine necessitated the

adoption of effective decisions aimed at social adaptation and integration into the public life of persons who, to avoid the negative consequences of war and temporary occupation, were forced to leave their place of residence and found temporary shelter in other regions of the country. It was determined that volunteer tourism occupies a special place among the measures that contribute to the social integration of forced migrants into life in the territorial communities of Ukraine, where they currently live and plan to stay for a long time. Volunteer tourism ensures the convergence of identities of displaced persons and the communities in which they live the establishment of communication, and formation of harmonious cultural forms between forcibly displaced persons and all other members of society. It was established that in the conditions of the russian military invasion, thanks to the joint efforts of volunteers and the partnership of public organizations, there is an opportunity to implement social projects at the national level, which contribute to the social adaptation of people who were forced to leave their usual places of residence, escaping from the military threat. The organization and conduct of tourist activities helps to establish and create a healthy psychological climate through the active, relaxed communicative activity of the event participants, contributes to their psycho-emotional relief, the formation of a positive mood, and mutual satisfaction with the learning process. The article substantiates that the involvement of caring, active, conscious volunteers in the implementation of projects forms a new culture aimed at the spread of universal human values, peace, freedom, security, humanism, personal growth through awareness of human potential.

Key words: *tourism, volunteering, volunteer, volunteer tourism, forcibly displaced persons, integration, social inclusion*

Ключові слова: *туризм, волонтерство, волонтер, волонтерський туризм, вимушено переміщені особи, інтеграція, соціальне включення*

Постановка проблеми. Відкрите воєнне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. кинуло виклик на дієздатність та загальнонаціональну консолідацію усьому українському суспільству. Внаслідок військових дій та бомбардувань великої кількості поселень на всій території країни значна кількість наших співвітчизників змушені залишити місця свого постійного проживання й переїхати в безпечніші місця в межах України або в інші держави. Здебільшого вимушені переселенці опинились у скрутних життєвих обставинах, відчувають постійний

страх, розгубленість, стрес та потребують адаптації до нових умов існування. За цих обставин набуває особливої значущості потреба реалізації будь-яких видів добродійної діяльності, зокрема й волонтерської, що спрямовується на забезпечення соціального включення вимушено переміщених осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Віднедавна проблеми формування середовища для реалізації соціального включення вимушено переміщених осіб стали об'єктом теоретичних

досліджень та прикладних розробок українських і зарубіжних вчених. Дослідники спрямовують свої наукові розвідки на вивчення питань створення належних умов для суспільної інтеграції, соціальної адаптації переселенців та недопущення порушення їхніх прав, свобод і законних інтересів. Зокрема, І. Титар розглядає соціокультурний та ресурсний підходи до інтерпретації понять «адаптація» й «інтеграція» внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [1]. О. Федоренко, вивчаючи проблему соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громади, що надали їм прихисток, обґрунтовує чотирикомпонентну теоретичну модель цього процесу та виокремлює такі його складові, як соціально-психологічну, культурно-комунікативну, соціально-економічну та соціально-політичну [2]. Проблеми соціального та економічного включення внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їх фінансової самодостатності висвітлена в доробках науковців Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини [3; 4; 5; 6] та ін.

Більшість вимушених переселенців – це особи, які були евакуйовані з місць, де відбуваються бойові дії; або особи, які змогли самостійно врятуватися та завчасно виїхати з територій, що стали

найгарячішими точками під час війни. Результати опитування ВПО, проведеного в червні 2022 р. соціологічною групою «Рейтинг», свідчать, що змінити місце проживання довелося 24% дорослого населення України, 35% якого становить молодь. Найбільшу частку тих, хто був змушений виїхати з постійного місця проживання, становлять жителі східних (50%) та південних регіонів країни (26%). Водночас, слід зазначити, що 9% тих, хто покинув місце проживання, вже повернулися додому, 10% – планують повертатися найближчим часом, 23% – планують ще трохи зачекати, 46% – висловлюють готовність повернутися додому після закінчення війни і 7% – не планують повертатися [7]. Дослідження показують, що в червні плани опитаних щодо повернення додому змінилися порівняно з квітнем: частка тих, хто планує повертатися найближчим часом, зменшилася на 14%, проте на 7% зросла частка тих, хто сподівається на повернення після завершення війни, та на 5% – тих, хто не планує повертатися [8].

Зважаючи на невизначений термін перебування вимушено переміщених осіб у місцях тимчасового проживання, питання їх соціальної інтеграції постає особливо гостро. Очевидно, що люди, які приїхали на нове місце тимчасового проживання, і громада, яка їх приймає, опинилися в нових

реаліях. Водночас потреба в соціальному включенні вимушено переміщених осіб у суспільне життя залишатиметься актуальною й у майбутньому, а питання інтеграції ВПО в громади, де вони проживають, матиме вплив на розвиток цих територій у середньо та довгостроковій перспективі. Адже навіть якщо активна фаза війни закінчиться, багато населених пунктів країни не будуть безпечними для проживання ще протягом тривалого часу. Для значної частини постраждалого населення й надалі гостро стоятимуть потреби в підтримці інтеграції, серед яких першочерговими є забезпечення житлом в поточному місці перебування, сприяння працевлаштуванню тощо. Тому наразі інтеграція та соціальна адаптація ВПО через пошук «спільної мови», спільних інтересів, спільного вирішення проблем і спільного пошуку нових можливостей стає потужною платформою розвитку громадської активності, партнерства, підтримки, та підсилення ініціатив [9]. Ці процеси забезпечують перехід мігранта від тимчасового вразливого стану до стану, коли потреби, зумовлені його вимушеним переміщенням, загалом задоволені.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення та особливостей волонтерського

туризму для соціальної інтеграції вимушено переміщених осіб під час російського воєнного вторгнення.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Для осіб, які для уникнення негативних наслідків війни та тимчасової окупації змушені були покинути своє місце проживання, відчуття своєї значущості та залученості до суспільного життя є надзвичайно важливими і допомагають швидше інтегруватися в суспільне життя.

Соціальна адаптація особистості – це комплексна система соціальної діяльності, пов'язана з подоланням різних адаптивних бар'єрів, що функціонально перешкоджають пристосуванню в конкретній ситуації [10].

Досліджено, що вимушене перебування в новому, незвичному для переселенців середовищі негативно позначається як на фізичному, так і психологічному стані й потребує відповідної адаптації до нових умов. Проте, в умовах воєнного стану, коли для всієї території України існують загрози безпеці, процес адаптації ВПО ускладнюється великою кількістю деструктивних впливів та стресогенних ситуацій, які становлять серйозну загрозу для психосоціального благополуччя вимушених мігрантів. На думку вчених, значною мірою на психосоціальне благополуччя

впливає і соціальне самопочуття, яке є суб'єктивним інтегральним показником задоволення чи незадоволення людиною реалізацією своїх базових можливостей (матеріально-побутових, економічних, трудових, соціально-психологічних) і своїм положенням у системі соціальних відносин [2].

Одним із чинників подолання психологічного стресу, зумовленого фактом переміщення до нового місця проживання, й успішної соціальної адаптації вимушено переміщених осіб є організація дозвілля. За даними досліджень, найпоширенішими методами для подолання довгострокових тривоги та стресу як серед вимушено переміщених, так і серед населення загалом є розмови з друзями – 63,7%, прослуховування музики або перегляд кінострічок – 45%, піші прогулянки та туризм – 35,3% [11].

Туризм є складовою соціальної сфери, оскільки ця діяльність, як форма проведення дозвілля в подорожі, спосіб організації рекреації чи вид бізнесу, передбачає контакти між людьми та є основою особистісного розвитку індивіда, сприяє не тільки відновленню та розвитку його фізичних кондицій, але й розширенню шляхів реалізації власного потенціалу в суспільстві [12].

Практика використання туризму для посилення неформальних контактів дає змогу розглядати його як інструмент психологічної адаптації й соціальної інтеграції переміщених осіб, вразливість котрих зумовлена вимушеною втратою постійного місця проживання та переселенням в інші регіони країни через збройну агресію російської федерації. Зважаючи на зазначене, альтернативна форма туризму – волонтерський туризм є важливим інструментом для соціальної інтеграції цієї категорії населення. Волонтерський туризм це багатогранне явище, що поєднує в собі ознаки таких видів туризму, як екотуризм, сталий туризм, альтернативний туризм, пригодницький туризм, культурний туризм тощо. Його ключовими характеристиками є безоплатність, добровільність, соціальна спрямованість та корисність для суспільства.

Волонтерська діяльність детермінує формування духовних, морально-етичних, культурних, соціально-політичних та економічних цінностей і може набувати будь-яких форм, які в умовах сьогодення, представлені як традиційними інститутами з надання допомоги, так і мобілізованою діяльністю на громадських засадах під час надзвичайних ситуацій, проявами альтруїзму окремих осіб та

структурованою організацією волонтерського руху міжнародного масштабу.

За визначенням дослідниці волонтерського руху І. Юрченко, «волонтерство – спосіб акумуляції соціального капіталу, потужний інструмент соціального, культурного та економічного розвитку суспільства, який в ринкових умовах сприяє збереженню балансу в суспільних відносинах та їх гармонізації; ефективний засіб об'єднання зусиль громадянського суспільства та органів державної влади щодо вирішення ряду соціальних проблем; базисна передумова і основа діяльності більшості громадських організацій» [13, с.2].

Волонтер – це людина, яка володіє неабиякими комунікативними навичками і приваблює до себе людей, розуміє проблеми оточуючих та співчуває їм, має бажання безкорисливо допомогти вирішувати проблеми інших людей [15, с. 209]. На думку Проценко О. О., саме волонтери є соціальними суб'єктами, які спроможні оперативно та ефективно допомагати суспільству та державі у вирішенні актуальних проблем

соціально вразливих груп [14, с. 3]. Основна відмінність між традиційним туристом і волонтером полягає в тому, що турист під час відпочинку є споживачем послуг, передбачених туристичним пакетом, а волонтер створює соціальні послуги, надаючи свою допомогу в місці перебування [16].

В сучасних реаліях для того, щоб бути волонтером не потрібні надзвичайні вміння чи навички, достатньо мати бажання допомагати іншим, усвідомлювати корисність та важливість цієї роботи, об'єднувати зусилля членів суспільства для досягнення визначених результатів. Діяльність волонтерів практично в усіх своїх проявах має позитивну спрямованість, націлена на конкретні соціально значущі результати та формування соціальної відповідальності, безкорисливе надання допомоги тим, хто перебуває в складних життєвих обставинах, та її потребує.

Бажання долучитись до волонтерської діяльності може характеризуватися різними мотивами, серед яких виділяють альтруїстичні мотиви, інструментальні мотиви та мотиви обов'язку (рис. 1).

Альтруїстичні мотиви	Інструментальні мотиви	Мотиви обов'язку
<ul style="list-style-type: none"> • включають допомогу знедоленим, співчуття нужденним; • ототожнення себе з постраждалими людьми 	<ul style="list-style-type: none"> • пов'язані із надбанням нового досвіду і навичок, бажання робити щось вартісне у вільний час; • можливість знайомитися з людьми, отримання особистого задоволення від діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> • пов'язані з можливістю реалізувати моральний, релігійний, громадянський обов'язок; • бажання робити внесок у розвиток місцевої громади

Рис. 1. Мотиваційні чинники волонтерів

Джерело: складено авторами на основі [17]

Нині в умовах російського воєнного вторгнення завдяки об'єднанню спільних зусиль волонтерів та партнерству громадських організацій на загальнонаціональному рівні з'являється можливість втілювати в життя соціальні проекти, що сприяють соціальній адаптації осіб, які були змушені залишити звичні місця проживання, рятуючись від воєнної загрози. Співпраця, взаємодопомога та обмін досвідом сприяє створенню потужної платформи для реалізації різних суспільно важливих ініціатив. Серед починань, які спрямовані на забезпечення психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб, їх соціальну інтеграцію в суспільне життя, слід виокремити Всеукраїнський проєкт «Соціальна адаптація під час кризи». Цей проєкт реалізується спілкою «Громадські ініціативи України» в співпраці з громадськими організаціями та їх

об'єднаннями, що представляють різні регіони країни, зокрема: «Ідея. Дія. Результат» (Чернівецька обл.), «Точка доступу» (Донецька обл.), «Спілка ініціатив Чернігівщини» (Чернігівська обл.), «Центр розвитку молоді» (Черкаська обл.), «Унікальна країна» (Вінницька обл.), Агенція сталого розвитку «Хмарочос» (Кіровоградська обл.), «Михайлівське товариство» (Львівська обл.), «Європейський клуб» (Полтавська обл.), «СУМ в Україні» (м. Київ), «Смарт» (Рівненська обл.).

Створення інтеграційних просторів для вимушено переміщених осіб на території Вінницької, Чернігівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Кіровоградської, Львівської, Полтавської, Рівненської та Черкаської областей відкриває нові можливості для взаємодопомоги, створення дружнього середовища, забезпечення неконфліктної

інтеграції через проведення спільних заходів (екскурсії, толоки, фестивалі, майстер-класи). Ці активності сприяють залученню переселенців до активного життя, знайомству з культурою й традиціями регіону, духовному розвитку тощо. Долучення до реалізації проєктів небайдужих, діяльних, свідомих волонтерів формує нову культуру, спрямовану на поширення загальнолюдських цінностей, миру, свободи, безпеки, гуманізму, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу.

Як приклад ефективної співпраці органів влади та громадянського суспільства, що спрямована на підтримку вимушено переміщених осіб, варто відзначити, спільну діяльність Вінницької міської ради, департаменту маркетингу міста та туризму **міської ради**, КП «Офіс туризму Вінниці», благодійного фонду «Подільська громада», представників туристичного бізнесу й волонтерів. Впродовж 2022 р. для вінничан та ВПО реалізовано низку проєктів, які забезпечують активне дозвілля та сприяють інтеграції вимушених мігрантів у місцеву громаду: цикл оглядових і тематичних екскурсій «Пізнай Вінницю»; спільну платформу вінницьких майстринь і майстрів «BYVI»; міську гастрономічну мапу «Смачна Вінниця» тощо. Ці та інші постійно

діючі проєкти сприяли проведенню близько 70 активностей, до яких залучено понад 1,1 тис. ВПО. Було організовано 130 екскурсій та турів (серед них 20 соціальних заходів), які відвідали більш ніж 2 тис. осіб. Проведення туристичних заходів позитивно вплинуло на економіку міста, зокрема до місцевого бюджету надійшло 2,1 млн грн туристичного збору, що на 225 тис. грн перевищує показник попереднього року [18].

Важливу роль у комунікативній практиці та організації дозвілля ВПО в умовах воєнного стану в Україні відіграють екскурсії. Нині в багатьох містах країни, де знайшли прихисток вимушені переселенці, все більшої популярності набуває організація волонтерами безкоштовних екскурсій. Наприклад, у м. Львів у рамках благодійної культурної ініціативи Асоціації галеристів за участю Львівської міської ради засновниками та працівниками місцевих культурних інституцій проводяться екскурсії «Львів зустрічає».

Програмою волонтерських екскурсій, що організовуються для різних вікових категорій вимушено переміщених осіб з метою їх психологічної підтримки, під час знайомства з культурною та історичною спадщиною міста передбачені прогулянки вулицями, парками,

мистецькими просторами міста тощо.

Налагодження та створення сприятливого психологічного клімату через активну невимушену комунікативну діяльність під час екскурсій сприяє психоемоційному розвантаженню, формуванню позитивного настрою, двосторонній задоволеності процесом пізнання та надання туристичної інформації. Така діяльність відволікає усіх учасників від негативних думок та допомагає боротися з депресивними настроями.

Слід зауважити, що серед факторів, які впливають на прийняття особою рішення – брати чи не брати участь у туристичному заході, чільне місце належить безпечності цього заходу. Безпека туриста є власне головним елементом у системі безпеки туризму [19]. Тому в умовах воєнного стану для організаторів екскурсій та інших активностей надважливим є забезпечення безпечних умов для всіх учасників. Зокрема, для формування психологічного комфорту та відчуття екскурсантами власної безпеки усі маршрути розробляються таким чином, щоб у разі повітряної тривоги оперативно забезпечити їх переміщення в найближче укриття.

Важливим інструментом для безперервної та швидкої комунікації організаторів з учасниками заходів є

сучасні інформаційні технології і цифровізаційні елементи. Поширення інформації через соціальні мережі та використання чат-ботів, що приєднуються до Facebook Messenger, Telegram, Viber або будь-якої іншої платформи, дозволяє організаторам інформувати більшу кількість вимушено переміщених осіб, виявляти їх туристичні потреби, формувати відповідно до їх інтересів конкретні пропозиції, здійснювати швидку розсилку інформації за групами, масштабувати розсилку реклами запланованих активностей, проводити чат-аналіз для подальшого залучення зацікавлених осіб тощо [20].

Висновки. Отже, з початком російської агресії в Україні чимало людей вимушені були покинути свої домівки та переїхати в безпечніші місця: з'явилася нова соціальна група населення – вимушено переміщені особи.

Нові реалії вимагають вжиття конкретних дій, які допоможуть вимушеним переселенцям подолати відчуття самотності та страху, відчуття впевненість у власних силах, повірити, що життєві труднощі тимчасові, знизити рівень негативних емоцій та тривоги.

Серед заходів, що сприяють соціальній інтеграції вимушених переселенців до життя в територіальних громадах України, де вони мешкають наразі та

планують залишатися протягом тривалого часу, особливе місце посідає волонтерський туризм. Волонтерський туризм забезпечує зближення ідентичностей переміщених осіб та громад, серед

яких вони проживають, допомагає швидшій адаптації, налагодженню комунікації та формуванню гармонійних культурних форм між вимушеними переселенцями та іншими членами суспільства.

References

- Titar, I. O. (2016). *Poniattia ta kryterii adaptatsii y intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib i umovy skasuvannia statusu pereselentsia [Concepts and criteria of internally displaced persons' adaptation and integration and terms of IDP status withdrawal]*. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 4(59), 57-68 [in Ukrainian].
- Fedorenko, O. (2018). *Teoretychna model sotsialnoi intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib u hromadu [The theoretical model of social integration of internally displaced persons in the community]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Social work*, 1(3), 17-22. doi: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/3-1/4> [in Ukrainian].
- Chvertko, L., Kravchenko, O. (2022). *Finansovi instrumenty spryannia sotsialnii inkluzii vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Financial instruments for promoting social inclusion of internally displaced persons in Ukraine]*. *Vvichlyvist. Humanitas – Politeness. Humanitas*, 3, 100-111. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.14> [in Ukrainian].
- Chvertko, L. (2022). *Sotsialne strakhuvannia yak skladova vitchyznianoï systemy sotsialnoho zakhystu vnutrishno peremishchenykh osib [Social insurance as a component of the national system of social protection of internally displaced persons]*. *Ekonomichni horyzonty – Economic horizons*, 4, 51-63. doi: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267018](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267018) [in Ukrainian].
- Voitovska, A. I., Kravchenko, O. O. (2018). *Sotsializatsiia VPO: hendernyi vymir. Aktualni problemy pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery : proceedings of the scientific and methodical seminars. Uman: «Vizavi», 94-96 [in Ukrainian]*.
- Pesotska, Yu. (2022). *Sotsialna rehabilitatsiia ta sotsialna adaptatsiia vnutrishno peremishchenykh osib [Social rehabilitation and social adaptation internally displaced persons]*. *Social Work and Education*, Vol. 9, 1. 89-99. doi: <https://10.25128/2520-6230.22.1.7>.
- Opytuvannia IRI: suspilno-politychni pohliady v Ukraini (cherven, 2022)*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_v_ukraine_iyun_2022.html [in Ukrainian].
- Chotyrnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: psykholohichni markery viiny (18-19 chervnia 2022)*. URL:

- https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetyrnadcatyy_obschenacionalny_y_opros_psihologicheskie_markery_voyny_18-19_iyunya_2022.html [in Ukrainian].
- Adaptatsiia pid chas kryzy: start novoi suspilno vazhlyvoi hromadskoi initsiatyvy. URL: <https://www.prostir.ua/?news=adaptatsiya-pid-chas-kryzy-start-novoji-suspilno-vazhlyvoji-hromadskoji-initsiatyvy> [in Ukrainian].
- Kambur, A. (2012). *Sociology of adaptation*. Chernivtsi: «Zoloti lytavry» [in Ukrainian].
- Kuznietsova, I., Mikheieva, O., Katlinh, Y., Raund, D., Babenko, S. (2019). *Psyhichne zdorovia vnutrishno peremishchenykh osib ta naseleattia Ukrainy: rezultaty natsionalnoho opytuvannia ta interviiu z fakhivtsiamy. Korotkyi opys ta pidsumky [Mental health of internally displaced persons and the population of Ukraine: results of a national survey and interviews with specialists. Brief description and results]* doi: 10.5281/zenodo.2585511.
- Tkachuk, L. (2017) *Sutnist turyzmu yak bahatoaspektneho suspilnoho yavyschcha [Tourism as a multidimensional phenomenon]*. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Heohrafiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography, 1-2 (66-67), 109-113. doi: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.66.17> [in Ukrainian].
- Yurchenko, I. V. (2009) *Instytutsionalizatsiia volonterskoho rukhu v Ukraini. Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Protsenko, O. O. *Volonterski praktyky v umovakh vymushenoj mihratsii v suchasnii Ukraini : chynnyky ta naslidky aktualizatsii. Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Liakh, T. (2013). *Planuvannia zaluchennia volonteriv yak vazhlyvyi komponent volonterskoi prohramy [Volunteer engagement planning as an important component of the volunteer program]*. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko LNU, 23, 206-213 [in Ukrainian].
- Hevakovska, M. (2013). *Volonterskyi turizm [Volunteer tourism]*. Visnyk lvivskoho universytetu. Seriiia heohrafichna – Bulletin of Lviv University. The series is geographical, Vol.43, 1, 178-183 [in Ukrainian].
- Protsenko, O. O. (2019). *Volonterstvo v suchasnii Ukraini : faktory aktualizatsii [Volunteering in Ukraine: Factors of Actuals]*. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, VII(32), Is. 192, 89-94. <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-192VII32-21>
- Turyzm – yak rushii zhyttia Vinnytsi. Pidsumky roboty v sferi turyzmu v 2022 rotsi. Vinnytska miska rada. URL: <https://www.vmr.gov.ua/turyzm-iak-rushii-zhyttia-vinnytsi-pidsumky-roboty-v-sferi-turyzmu-v-2022-rotsi> [in Ukrainian].

- Kyryliuk, I. M., Chvertko, L. A. (2021). *Bezpekovi aspekty rozvytku turyzmu v umovakh pandemii COVID-19 [Security aspects of tourism development in the conditions of the COVID-19 pandemic]. Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu – Actual problems of the development of the economy of the region, Vol. 17, 2, 178–189. doi: <https://doi.org/10.15330/apred.2.17.178-189> [in Ukrainian].*
- Kyryliuk, I. M., Neshchadym, L. M., Blahopoluchna, A. G. (2022). *Didzhitalizatsiia yak osnovnyi faktor rozvytku industrii hostynnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv [Digitalization as the main factor of hospitality industry development in the conditions of modern challenges]. Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu – Actual problems of the development of the economy of the region, Vol. 18, 2, 217–231. doi: [https://doi: 10.15330/apred.2.18.217-231](https://doi.org/10.15330/apred.2.18.217-231) [in Ukrainian].*